

Robert Litwiński

Policyjne losy w czasie II wojny światowej : starszy posterunkowy Policji Państwowej Paweł Nowak

---

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 60, 265-278

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

A N N A L E S
U N I V E R S I T A T I S M A R I A E C U R I E - S K Ł O D O W S K A
L U B L I N — P O L O N I A

VOL. LX

SECTIO F

2005

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ROBERT LITWIŃSKI

*Policyjne losy w czasie II wojny światowej. Starszy posterunkowy
Policji Państwowej Paweł Nowak*

Funkcjonariusze Policji Państwowej byli obok inteligencji, osób wojskowych i korpusu urzędniczego jednym ze środowisk, którego losy w latach II wojny światowej były tragiczne¹. Reprezentowali bowiem przedwojenny aparat państwowy, którego rozpracowaniem byli zainteresowani obaj okupanci. Odmienny był jednak ich stosunek do tej grupy zawodowej. Niemcy byli zainteresowani wykorzystaniem polskich funkcjonariuszy we własnym systemie policyjnym, natomiast strona radziecka postanowiła rozwiązać ich kwestię poprzez likwidację. W momencie wybuchu działań wojennych w policji na obszarze II Rzeczypospolitej pracowało 29 490 oficerów i szeregowych oraz 1284 kandydatów kontraktowych w oddziałach rezerwy policyjnej (ogółem 30 774 funkcjonariuszy)². Była to więc znaczna grupa osób.

---

¹ Policja Państwowa została powołana do życia ustawą sejmową 24.07.1919 roku. Funkcjonowała ona na terenie piętnastu województw oraz w mieście stołecznym Warszawie. Na obszarze województwa śląskiego zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa publicznego wykonywane były przez odrębną organizację – Policję Województwa Śląskiego. Od listopada 1918 roku do momentu powołania Policji Państwowej na terenie kraju interesujące nas obowiązki były wykonywane przez kilka organizacji bezpieczeństwa, takich jak: Milicja Ludowa, Milicja Miejska, Policja Komunalna czy Żandarmeria Polowa. Szerzej na ten temat R. Litwiński, *Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919–1939*, Lublin 2001, s. 15–39.

² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Komenda Główna Policji Państwowej – dopływy (dalej: KGPP – dopływy), sygn. 177, k. 19, sygn. 312, k. 1.

Zgodnie z opracowanymi założeniami policja w czasie wojny, poza obszarem objętym stanem wojennym, na którym miała być podporządkowana Naczelnemu Wodzowi Wojsk Polskich, miała pozostawać pod kierownictwem komendanta głównego PP, z jednoczesnym oddaniem do dyspozycji ministrów spraw wojskowych i spraw wewnętrznych. Jednakże tempo prowadzonych działań wojennych szybko zweryfikowało te plany. Nieskoordynowane ruchy policji zostały jeszcze pogłębione przez ogólny zamęt, jaki zapanował w administracji wojewódzkiej. Już pierwszego dnia wojny jednostki policyjne wycofały się z terenów przygranicznych. Pod datą 1 września 1939 r. komendant główny PP generał brygady Kordian Zamorski zapisał:

G. 12.00 komendanci wojewódzcy meldują wycofanie z terenu Ok. IV i Ok. V. W tym leży załazek klęski. Ludność opanuje panika. Zatłoczą wszystkie drogi przeznaczone dla wojska, gdyż żadnych szczegółowych wytycznych nie ma, a niestety dopuszczono do tego, że teraz dopiero jadą rodziny policjantów. Oczywiście każdy z nich pilnuje baby i dzieci, a nie służby³.

Wiadomo, że początkowym punktem koncentracji policji z okręgów północno-zachodnich był Chełm, później Kowel i Łuck. Natomiast policja z województw południowo-zachodnich wycofywała się w kierunku Tarnopola⁴.

Na podstawie decyzji premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego 6 września wieczorem komendant główny opuścił Warszawę, udając się do Zdołbunowa, gdzie nastąpiła prowizoryczna organizacja Komendy Głównej PP⁵. Dopiero 10 września premier podpisał dekret o militaryzacji policji. Na jego mocy została ona włączona do sił zbrojnych i otrzymała kompetencje Żandarmerii Wojskowej. Z ewakuowanych oddziałów zamierzano utworzyć na Bugu kordon w celu zaprowadzenia porządku wśród wycofujących się oddziałów. Jak wiadomo przebieg działań wojennych zniweczył te plany. Policja Państwowa z większości województw oraz Policja Województwa Śląskiego wycofywały się często w bezładzie, spowodowanym między innymi brakiem odpowiednich rozkazów. Na swych dawnych miejscach służbowych pozostali jedynie funkcjonariusze z północnych powiatów województwa pomorskiego oraz z miasta stołecznego Warszawy.

Ze względu na poniesione po 1 września konsekwencje policjantów możemy podzielić na kilka grup: 1. Funkcjonariusze, którzy ponieśli śmierć w wyniku działań wojennych: a) ze stroną niemiecką, b) ze stroną radziecką, c) w starciach z przedstawicielami mniejszości narodowych. 2. Funkcjonariusze, którzy pozostali na obszarach kontrolowanych przez najeźdźców. 3. Funkcjonariusze, którzy

³ Raport z czynności K. Zamorskiego na stanowisku Komendanta Głównego PP w czasie od dnia 11 sierpnia do dnia 18 września 1939 r. dla Ministra Spraw Wojskowych w Paryżu, Baile Herculane 9.11.1939, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, sygn. A. 43/12, (sbr).

⁴ A. Peplowski, A. Misiuk, *Policja Państwowa we wrześniu 1939 r.*, [w:] *Zbrodnia katyńska. Droga do prawdy*, pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1992, s. 42–44.

⁵ Raport z czynności K. Zamorskiego..., *op. cit.*

opuścili teren państwa polskiego: a) na Węgry, b) do Rumunii, c) na Litwę, d) na Lotwę. Szacuje się, że w wyniku bezpośrednich działań wojennych oraz dokonywanych mordów śmierć poniosło około 2500–3000 funkcjonariuszy. Ginęli oni przede wszystkim w miejscach pełnienia służby lub też w trakcie ewakuacji. Przyjmuje się, że w trakcie obrony samej Warszawy zginęło około 100 policjantów⁶. Do grupy tej zaliczyć można również ofiary działań przedstawicieli mniejszości narodowych, głównie ukraińskiej, na obszarze Małopolski Wschodniej. Ponad 10 000 funkcjonariuszy znalazło się na obszarze okupacji niemieckiej. Konsekwencją tego był zastosowany wobec nich nakaz służby w Policji Polskiej (tzw. granatowej) na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Do niewoli radzieckiej dostało się około 12 000 policjantów, którzy w zdecydowanej większości nie powrócili do kraju. W Tarnopolu w ręce Armii Czerwonej wpadł transport kolejowy KGPP oraz kilka transportów Policji Województwa Śląskiego⁷. Szacuje się, że w ręce rosyjskie dostało się w tym mieście około 1400 funkcjonariuszy śląskiej policji, zakwaterowanych w tamtejszych koszarach⁸.

Już 19 września władze radzieckie podjęły decyzję o zorganizowaniu ośmiu obozów (w tym Ostaszkowskiego na wyspie Stołbnyj na jeziorze Seliger) przeznaczonych dla jeńców wojennych⁹. Obóz w Ostaszkowie został przeznaczony dla funkcjonariuszy wywiadu i kontrwywiadu, żandarmów, policjantów oraz strażników więziennych¹⁰. Jednocześnie zdecydowano się nadać radom wojennym frontów Ukraińskiego i Białoruskiego

[...] prawo zatwierdzania wydanych przez trybunały wyroków najwyższego wymiaru kary za przestępstwa kontrrewolucyjne osób cywilnych z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi oraz byłych żołnierzy armii polskiej.

Oznaczało to, że część polskich jeńców trafiała do więzień (a nie do obozów jenieckich) i tam podlegała osądzeniu przez trybunały wojenne¹¹.

⁶ P. Majer, *Okupacyjne i powojenne losy polskich policjantów*, „Przegląd Policyjny” 1999, nr 1–2, s. 103.

⁷ H. Piskunowicz, *Policja Państwowa we wrześniu 1939 roku*, „Gazeta Policyjna” 1991, nr specjalny, s. 12.

⁸ J. Tucholski, *Dzieje zbrodni*, „Gazeta Policyjna” 1991, nr specjalny, s. 6–8. Szerzej zob. O. Гайдай, Б. Хаварівський, В. Ханас, *Предтеча. Польський рух Опору на Тернопільщині 1939–1941 рр.*, Тернопіль 2002, ss. 40–49.

⁹ *Rozkaz nr 0308 z 19.09.1939 Ł. Berii o utworzeniu przy NKWD ZSRR Zarządu do Spraw Jeńców Wojennych i organizacji obozów*, [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 1, *Jeńcy nie wypowiedzianej wojny. Sierpień 1939–marzec 1940*, red. nauk. W. Materski i in., Warszawa 1995, s. 79–82.

¹⁰ *Uchwała z 2.10.1939 Biura Politycznego KC WKP(b) o jeńcach wojennych*, [w:] *ibid.*, s. 131–132.

¹¹ *Uchwała z 3.10.1939 Biura Politycznego KC WKP(b) o trybie zatwierdzania wyroków trybunałów wojennych na Ukrainie Zachodniej i Białorusi Zachodniej*, [w:] *ibid.*, s. 133.

30 października 1939 roku w obozie Ostaszkowskim znajdowało się między innymi 55 oficerów policji, 1696 szeregowych i 204 rezerwistów¹². Liczby te sukcesywnie rosły. W grudniu przebywało tam 263 oficerów policji i żandarmarii, 5033 szeregowych PP oraz 169 członków rezerwy¹³. W dniu 10 lutego 1940 w obozach w Ostaszkowie, Starobielsku i Kozielsku znajdowało się łącznie 5809 funkcjonariuszy¹⁴. Polscy policjanci przebywali również w więzieniach na terenie ZSRR¹⁵. Na przykład nazwiska policjantów znajdujemy na tzw. liście ukraińskiej. Obejmuje ona osoby przebywające w więzieniach lub zamordowane na terenie Ukrainy¹⁶. 5 marca 1940 roku podjęto decyzję o zastosowaniu wobec jeńców wojennych i osób przebywających w więzieniach w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi najwyższego wymiaru kary – rozstrzelania¹⁷.

Zdecydowanie lepiej los obszedł się z funkcjonariuszami (około 3000 osób), którym w czasie kampanii wrześniowej udało się opuścić granice kraju. Jednak nawet w tej grupie ich losy były zróżnicowane. W najlepszym położeniu znaleźli się ci, którzy przedostali się na Węgry i do Rumunii. Natomiast około 2000 funkcjonariuszy, którzy zostali internowani na Litwie i Łotwie, po aneksji państw nadbałtyckich dostało się do niewoli radzieckiej. W grupie tej znalazł się między innymi starszy posterunkowy Paweł Nowak. Jego losy stanowią interesującą his-

¹² Informacja o stanie liczebnym jeńców wojennych, Ostaszków 30.10.1939, [w:] *ibid.*, s. 229. Członkami rezerwy PP byli rezerwiści WP przeznaczeni w sierpniu 1939 roku do wsparcia policji.

¹³ *Raport A. Tiszkowa dla kierownictwa Zarządu JW. o stanie obozu ostaszkowskiego, 9.12.1939*, [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni...*, s. 313–314.

¹⁴ *Informacja Zarządu JW o stanie liczebnym jeńców przetrzymywanych w obozach w Ostaszkowie, Starobielsku i Kozielsku z podziałem według stopni i pochodzenia terytorialnego, Moskwa 10.02.1940*, [w:] *ibid.*, s. 417–419.

¹⁵ Szerzej na ten temat zob. A. Głowacki, *Jeńcy polscy w ZSSR wrzesień 1939–lipiec 1941*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1992, nr 3, s. 67–72.

¹⁶ Obejmuje ona 3435 osób. Są to jednak nie tylko policjanci, ale również wojskowi i urzędnicy, zob. *Ukraiński ślad Katynia*, oprac. Z. Gajowniczek, Warszawa 1995, s. 1–232.

¹⁷ W uchwale z 5.03.1940 r. Biura Politycznego KC WKP(b) czytamy: „1) Sprawy znajdujących się w obozach dla jeńców wojennych 14 700 osób, byłych polskich oficerów, urzędników, obszarników, policjantów, agentów wywiadu, żandarmów, osadników i służby więziennej, 2) jak też sprawy aresztowanych i znajdujących się w więzieniach w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi 11 000 osób, członków różnorodnych kontrrewolucyjnych organizacji, byłych obszarników, fabrykantów, byłych polskich oficerów, urzędników i uciekinierów – rozpatrzyć w trybie specjalnym, z zastosowaniem wobec nich najwyższego wymiaru kary – rozstrzelanie [...]”, zob. *Uchwała z 5.03.1940 Biura Politycznego KC WKP(b). Decyzja w sprawie wymordowania polskich jeńców wojennych i więźniów*, [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni, t. 2, Zagłada. Marzec–czerwiec 1940*, red. nauk. W. Materski i in., Warszawa 1998, s. 41. Dwa dni później komisarz ludowy spraw wewnętrznych ZSRR Ł. Beria wydał dyrektywę nakazującą deportowanie do rejonów Kazachskiej SRR na okres 10 lat wszystkich członków rodzin byłych oficerów armii polskiej, policjantów, strażników więziennych, żandarmów, wywiadowców, byłych obszarników, fabrykantów i wysokich urzędników państwowych byłego polskiego aparatu państwowego, przetrzymywanych w obozach dla jeńców wojennych i więzieniach zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi, *ibid.*, s. 43–46.

torie, pełną dramatycznych okoliczności. Ten pochodzący z Wielkopolski funkcjonariusz służył na terenie województwa wileńskiego. We wrześniu 1939 roku został internowany na Litwie, a następnie po jej włączeniu w skład ZSRR przebywał w obozach w Kozielsku i Suzdału. Po wstąpieniu do armii generała Andersa przeszedł szlak bojowy z II Korpusem Polskim, uczestnicząc między innymi w bitwie pod Monte Cassino. W 1947 roku powrócił z Wielkiej Brytanii do kraju, gdzie spotkał się z żoną i czwórką dzieci. Godne uwagi jest to, że jego najbliżsi przeżyli w komplecie zsyłkę do Kazachstanu. Odtworzenie dokładnych losów starszego posterunkowego Pawła Nowaka i jego rodziny jest możliwe dzięki zachowaniu się dokumentacji jego kariery policyjnej i wojskowej oraz licznych fotografii, udostępnionych przez jego syna Adama.

*

Paweł Nowak, syn Ludwika i Pauliny z domu Baneckiej, urodził się dnia 22 czerwca 1900 roku w Drawsku w powiecie czarnkowskim w województwie poznańskim. Tam też w latach 1907–1914 uczęszczał do siedmioklasowej szkoły podstawowej. Po jej ukończeniu pomagał rodzicom w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Jego kolejnym zajęciem było spławianie drewna na Noteci.

Dnia 25 lipca 1918 roku został powołany do armii niemieckiej, jednak w związku z rozwojem ówczesnej sytuacji politycznej zwolniono go ze służby wojskowej już 20 listopada.

11 stycznia następnego roku w godzinach wieczornych wraz ze starszym bratem Janem oraz grupą około siedemdziesięciu Polaków, służących wcześniej w armii niemieckiej, dotarł do Wronek, gdzie przyłączył się do jednego z oddziałów uczestniczącego w powstaniu wielkopolskim. Razem z nim wziął udział w starciach z jednostkami niemieckimi pod Gralewem, Mnichami Wielkimi, Międzychodem i Nakłem. 6 marca przydzielono go do 1 kompanii 61 pułku piechoty (powstańczy 7 pułk strzelców wielkopolskich) 15 Dywizji Wielkopolskiej¹⁸.

Z tą samą jednostką Paweł Nowak uczestniczył następnie (od 15 maja) w walkach w czasie wojny polsko-radzieckiej pod Berdyczowem, Kijowem, Mińskiem i Berezyną, aż do zakończenia działań wojennych, które zastało go pod Kajdanowem. Za udział w kampanii na froncie wschodnim otrzymał Krzyż Walecznych oraz awans na starszego szeregowego (18 lipca 1920 roku), a następnie na kaprała (7 września). Z wojska został zwolniony na własną prośbę z dniem 6 marca 1922 roku.

---

¹⁸ Książeczka Wojskowa P. Nowaka, kopia w posiadaniu autora. Zob. też *Rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie przeprowadzenia zjednoczenia sił zbrojnych Wielkopolski z armią krajową, 10.12.1919*, [w:] *Wojskowe aspekty Powstania Wielkopolskiego 1918–1939. Wybór materiałów źródłowych*, red. nauk. B. Woszczyński, Poznań 1985, s. 378.

Przez kolejne dwa lata pracował na stacji kolejowej w Drawskim Młynie. Było to jednak zajęcie dorywcze i niedające szerszych perspektyw. Zdecydował się więc na wstąpienie do Policji Państwowej. Podjął taką decyzję pomimo tego, że warunkiem przyjęcia był wyjazd na tereny Kresów Wschodnich¹⁹. Z pewnością istotną rolę odegrała tutaj chęć wstąpienia w szeregi korpusu funkcjonariuszy państwowych, co związane było z zapewnieniem otrzymywania stałych dochodów. Było to o tyle istotne w przypadku Pawła Nowaka, że 24 kwietnia 1924 roku ożenił się w Drawsku z Gertrudą Maciaszek. Ze związku tego urodziło się pięcioro dzieci: Krystyna (1930), Adam (1931), Maria (1933), Janina (1935) i Teresa (1949).

Ostatecznie z dniem 1 maja 1924 roku rozpoczął służbę policyjną w stopniu posterunkowego na posterunku Łasica w powiecie postawskim w województwie wileńskim. W trakcie służby w tej jednostce uczestniczył czterokrotnie w policyjnych kursach wyszkolenia, organizowanych przez Komendę Wojewódzką PP w Wilnie. W 1934 roku został przeniesiony na posterunek PP w Miadziole nad jeziorem Narocz w tym samym powiecie. Po zaliczeniu kursu w Normalnej Szkole Fachowej dla Szeregowych PP w Mostach Wielkich, trwającego od 10 marca do 3 sierpnia 1935 roku, został awansowany do stopnia starszego posterunkowego.

Wybuch wojny zastał Pawła Nowaka w miejscu zamieszkania. Wkroczenie Armii Czerwonej przyśpieszyło decyzję o opuszczeniu kraju. Dnia 19 września przekroczył wraz z niewielkim oddziałem granicę z Litwą. Został internowany i umieszczony początkowo w obozie w Poładze, a następnie w Wilkowiszkach. Na przełomie września i października do jego rodziny, przebywającej nadal w Miadziole, dotarły ostatnie policyjne pobory dostarczone przez kuriera. Można przypuszczać, że Paweł Nowak przepisowo i obiektywnie wykonywał obowiązki służbowe, nie czyniąc różnic w traktowaniu obywateli różnych narodowości. Może o tym świadczyć fakt, że gdy jego bliskich wywożono w głąb ZSRR, sąsiedzi przynieśli im prowiant na drogę. Przekonania o tym, że był szanowanym funkcjonariuszem, nabrał jego syn Adam we wrześniu 2000 roku, gdy odwiedził Miadzioł i rozmawiał z jego mieszkańcami pamiętającymi czasy przedwojenne²⁰.

Wkroczenie Armii Czerwonej na tereny wschodnie II Rzeczypospolitej napawało obawą o przyszłość rodziny wszystkich tych, którzy z racji zajmowanych przed wojną stanowisk uosabiali przedwojenne państwo polskie. Podobna sytuacja panowała w przypadku rodziny Pawła Nowaka. Wywózka nastąpiła w godzinach rannych 13 kwietnia 1940 roku. Bydłęcymi wagonami odtransportowano

¹⁹ Na początku lat dwudziestych kilkakrotnie przeprowadzano na terenach poszczególnych okręgów policyjnych werbunek kandydatów do Policji Państwowej z przeznaczeniem do pełnienia służby na terenie województw: wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego, wołyńskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego. Szerzej na temat zasad przyjmowania kandydatów do policji zob. R. Litwiński, *op. cit.*, s. 107–126.

²⁰ Relacja syna Pawła Nowaka – Adama z 19.12.2001 r. w posiadaniu autora.

Gertrudę wraz z czwórką dzieci do kolchozowej wioski Stanowoje w północnej części Kazachstanu. Pierwszą noc wygnancy spędzili pod gołym niebem. Później mieszkali w drewnianym domu u pewnej Rosjanki. Gdy skończyły się przywiezione z Polski zapasy, którymi płacili za mieszkanie, przenieśli się najpierw do ziemianki, a potem do kolchozowego kurnika²¹.

Również sam Nowak został wywieziony do ZSRR po zajęciu państw nadbałtyckich przez Armię Czerwoną. 15 lipca 1940 r. umieszczono go w obozie w Koziełsku, a następnie 16 maja 1941 r. w obozie Ponoj w obszarze murmańskiej, gdzie pracował przy budowie lotniska. Przebywał tam do 27 lipca²². Kolejnym miejscem jego pobytu był obóz w Suzdału.

Opuszczenie tego obozu, było możliwe w związku z podpisaniem w lipcu 1941 roku układem Sikorski–Majski. 25 sierpnia w miejscowości Tatiszczewo wstąpił ochotniczo w szeregi tworzonej na terenie ZSRR Armii Polskiej. Został przydzielony do 15. batalionu strzelców wileńskich 5. Kresowej Dywizji Piechoty. Tak więc po internowaniu na Litwie, niewolniczej pracy oraz pobycie w obozie suzdalskim Paweł Nowak założył ponownie mundur polski. 18 sierpnia 1942 roku ostatecznie opuścił teren ZSRR w ramach ewakuacji oddziałów polskich. W Krasnowodsku nastąpił załadunek na statek, którym przez Morze Kaspijskie po czterech dniach dotarł do Pahlewi w Iranie.

Jednostka zmieniała miejsce pobytu. Stacjonowała kolejno w Iranie, Iraku, Libanie, Palestynie i Egipcie. W tym czasie został awansowany do stopnia kaprała (12 listopada 1941 roku), a następnie plutonowego (3 sierpień 1942 roku)²³. W lutym 1944 roku nastąpił wyjazd do Włoch. Paweł Nowak przeszedł cały szlak bojowy włącznie z udziałem w bitwie pod Monte Cassino. 27 czerwca 1944 roku awansowany został do stopnia sierżanta, a 15 sierpnia 1945 roku – starszego sierżanta.

10 września 1946 roku został ewakuowany do Wielkiej Brytanii, gdzie wstąpił do Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia. W kwietniu 1947 roku w związku z wyrażeniem chęci powrotu do Polski poprosił o zwolnienie z PKPR i przeniesienie do obozu repatriacyjnego²⁴.

Do Polski powrócił 16 lipca 1947 r. i zamieszkał wraz z rodziną w Drawsku. We wrześniu złożył podanie o przyjęcie do służby w charakterze pracownika umysłowego. Udzielono mu odpowiedzi odmownej dopiero w kwietniu następnego roku. Było to związane ze stosunkiem ówczesnych władz do przedwojennych funkcjonariuszy policji, utożsamianych z „sanacyjnym aparatem ucisku”. Od stycznia 1946 roku funkcjonowała bowiem przy Prezydium Rady Ministrów specjalna komisja, powołana do zbadania postawy poszczególnych policjantów

²¹ W. Nowak, *Walizki Trudy*, „Gazeta Wyborcza” – magazyn 2001, nr 51, s. 18–19.

²² Indeks represjonowanych, www.indeks.karta.org.pl/szczegoly.asp.

²³ Zaświadczenie 15 Batalionu Strzelców z 14.01.1943 r. (kopia w posiadaniu autora).

²⁴ Książeczka Wojskowa P. Nowaka, kopia w posiadaniu autora.

przed 1944 rokiem. Do podjęcia pracy w sektorze państwowym konieczne było więc uzyskanie zaświadczenia rehabilitacyjnego. Jednak nawet jego posiadanie nie gwarantowało, że dany funkcjonariusz znajdzie zatrudnienie.

Za namową przyjaciół Paweł Nowak uczestniczył następnie w zakładaniu w Drawsku Gminnej Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej. Jego działalność okazała się na tyle skuteczna, że został jej prezesem. Ze stanowiska tego został jednak zwolniony, ponieważ okazało się, że ówcześni decydenci przeoczyli fakt jego służby w Policji Państwowej²⁵. Przyjęto go ponownie, ale na niższe stanowisko. Do chwili przejścia na emeryturę w 1965 roku wykonywał obowiązki planisty oraz kierownika działu zaopatrzenia. W tym okresie pełnił również w Drawsku funkcję prezesa Koła Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, członka Powiatowej oraz Gromadzkiej Rady Narodowej. Zmarł w styczniu 1970 roku.

Paweł Nowak był osobą, która w tak trudnych dla kraju momentach miała dużo szczęścia. Służąc w policji na Wileńszczyźnie, zdołał przekroczyć granice państwową. Okres mordów na policjantach spędził w obozach internowania na Litwie. Również z rąk radzieckich udało mu się wydostać i wstąpić do armii gen. Andersa oraz przebyć z nią cały szlak bojowy. Ostatecznie, zakreślając duże koło (z Polski przez Litwę, ZSRR, Iran, Irak, Palestynę, Egipt i Wielką Brytanię), powrócił do kraju, gdzie spotkał się z żoną i czwórką dzieci, którzy przeżyli zesłanie do Kazachstanu. W 1949 roku urodziła mu się jeszcze jedna córka.

Za swą służbę otrzymał następujące medale i odznaczenia: Krzyż Walecznych (1921), Krzyż Zasługi Brązowy (1934), Krzyż Pamiątkowy Monte Cassino (1945), The War Medal (1946), Medal Wojska (1946), Gwiazda Italii (1946), Defence Medal (1947), Krzyż Zasługi Złoty (1969), Wielkopolski Krzyż Powstańczy (1969)

---

²⁵ Relacja syna Pawła Nowaka – Adama z 19.12.2001 r. w posiadaniu autora.

Dokument 1. Zaświadczenie o internowaniu Pawła Nowaka z 8.10.1939 r.INTERNUOTOJO ASMENS PAŽYMEJIMAS¹

No 007072 *

1. **Pavardė**   ^aNowak^a
Nazwisko
2. **Vardas**   ^bPaweł^b
Imię
3. **Tevo vardas**   ^cLudwik^c
Imię ojca
4. **Laipsnis**   ^dstarszy posterunkowy^d
Stopień służbowy
5. **Pareigos**   ^ezastępca Komendanta Posterunku^e
Funkcja służbowa
6. **Gimimo data arba amžius**   ^f1900^f
Rok urodzenia lub wiek
7. **Kariuomenes dalis ir dalinys, kur paskiausiai tarnavo**
Oddział wojskowy w ostatnym czasie
^gPosterunek P[olicji] Państwowej Miadziol pow[iat] Postawy Woj[ewództwo] Wilno^g
8. **Kokius turi dokumentus**
Jakie posiada dokumenty   ^hLeg[itymacja] służbowa Nr. -293
wydaną przez Komendę Wojew[ódzką] P[olicji] P[aństwowej] Wilno^h

(Prišto atspaudas)

Odcisk palca

/—/

Internuotojo parašas

Podpis internowanego

/—/

stovyklos komendantas²**Stovyklos
antspaudas¹**1939 m[etai].³ X¹ mėn[uo].⁴ 8^k d[iena].⁵

Oryginał, druk, zbiory A. Nowaka, Międzychód. Kopia w posiadaniu autora

¹ Dowód internowania.² Komendant obozu.³ Rok.⁴ Miesiąc.⁵ Dzień.^{a a} Wpisane odręcznie.^{b b} Wpisane odręcznie.^{c c} Wpisane odręcznie.^{d d} Wpisane odręcznie.^{e e} Wpisane odręcznie.^{f f} Wpisane odręcznie.^{g g} Wpisane odręcznie.^{h h} Wpisane odręcznie.^{i i} Obozowa pieczęć okrągła o treści: „III Internuotuju Stovyklos Komendantas”.^{j j} Wpisane odręcznie.^{k k} Wpisane odręcznie.

Dokument 2. Informacja Polskiego Czerwonego Krzyża z 17.02.1944 roku o losach rodziny Pawła Nowaka

POLISH RED CROSS IN IRAQ

TEL. SHEMAL 514

BAGHDAD, ^a17. lutego 1944 r.^a
WZAIRIYAH 9/9No. ^b19/44.^bPan Nowak Paweł – Plutonowy
Polish Forces Nr. 312.

W związku z zgłoszoną kartą poszukiwań p. Nowak Gertrudy, Krystyny, Marii, Janiny i Adama – zawiadamiam, że rodzina Pana figuruje w spisach ewidencyjnych, lecz pod dotychczasowym adresem. Proszę zatem tam kierować listy przez Poczte polową, my natomiast po ewentualnym ustaleniu dokładnych danych odnośnie adresu – odwrotnie Pana powiadomimy. –

/–/

/E. Kaminska/
Sekretarka Delegatury PCK.
na Irak

Oryginał, maszynopis, zbiory A. Nowaka, Międzychód. Kopia w posiadaniu autora.

---

^{a a} Wpisane odręcznie.

^{b b} Wpisane odręcznie.

Dokument 3. Wniosek Pawła Nowaka z 18.03.1944 r. o informację w sprawie stanu zdrowia żony i dzieci

POLSKI CZERWONY KRZYŻ
Fakhrabad 57
Teheran

ZAPYTUJĄCY	ОТПРАВИТЕЛЬ	
Nazwisko	Фамилия:	^a Nowak ^a
Imię	Имя:	^b Paweł ^b
Ulica	Улица:	.....
Miejscowość	Местность:	^c Polish Forces ^c
Kraj	Страна:	^d M. E. 312 ^d
Wiadomość do przekazania Извещдние:		
^e Delegatura PCK w Teheranie uprzejmie za wiadamia, że p. Paweł Nowak zapytuje o stan zdrowia Pani i dzieci Krystyny, Marii, Janiny i Adama. Odpowiedź prosimy kierować na adres Polski Czer- wony Krzyż w Teheranie Nr BP/1712 ^e		
.....		
Data	Дата	^f 18/III 44 ^f .....
ОДБИОРКА		ПОЛУЧАТЕЛЬ
Nazwisko	Фамилия:	^g Nowak ^g
Imię	Имя:	^h Gertruda ^h
Ulica	Улица:	.....
Miejscowość	Местность:	ⁱ Sieło Stanowoje ⁱ
Rejon	Район:	^j Mamlutka ^j
Oblast	Област:	^k Siewiero-Kazachstanskaja ^k
Kraj	Страна:	^l ZSSR ^l

Oryginał, druk, zbiory A. Nowaka, Międzychód. Kopia w posiadaniu autora

^{a a} Wpisane odręcznie.

^{b b} Wpisane odręcznie.

^{c c} Wpisane odręcznie.

^{d d} Wpisane odręcznie.

^{e e} Wpisane odręcznie.

^{f f} Wpisane odręcznie.

^{g g} Wpisane odręcznie.

^{h h} Wpisane odręcznie.

^{i i} Wpisane odręcznie.

^{j j} Wpisane odręcznie.

^{k k} Wpisane odręcznie.

Dokument 4. Zaświadczenie wystawione dla Gertrudy Nowak 12.04.1946 r. przez Polsko-Radziecką Komisję Mieszaną do Spraw Ewakuacji

POLSKO-RADZIECKA KOMISJA MIESZANA
DO SPRAW EWAKUACJI
osób narodowości polskiej i żydowskiej
na podstawie Umowy z dnia 6 lipca 1945 r.

.....
ZAŚWIADCZENIE No ГЭ 16619

Ob. ^aNowak
Gertruda córka
Antona^a

zamieszkała(a) w ^b wsi Stanowoje
Mamlucki rejon Północno-
Kazachstańskiego Obwodu^b
udaje się wraz z członkami swej rodziny
^ccórka Krystyna 1930 r.
syn Adam 1931 r.
córka Marja 1933 r.
córka Janina 1935 r.^e

.....
na stały pobyt do Polski na podstawie Umowy
Polsko-Radzieckiej z dnia 6 lipca 1945 r.

Pełnomocnik Polskiej Delegacji
/—/

miasto .....
(Pieczęć okrągła Polsko-Radzieckiej
Komisji Mieszanej do Spraw Ewakuacji)

^d12.IV. ^d 194^e6^e r.

Oryginał, druk, zbiory A. Nowaka, Międzychód. Kopia w posiadaniu autora

^{a a} Wpisane odręcznie.

^{b b} Wpisane odręcznie.

^{c c} Wpisane odręcznie.

^{d d} Wpisane odręcznie.

^{e e} Wpisane odręcznie.

Dokument 5. Podanie Pawła Nowaka z 25.04.1947 r. w sprawie zwolnienia z Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia

No 7314/IX/47

Nowak Paweł st[arszy] wachm[istrz]
z Post[erunku] Żand[armerii] przy Szpitalu Woj[skowym] No 5.
East Everleigh, nr. Marlborough.
dnia 25.IV.1947 r.

Do: Generalny Inspektorat P[olskiego]
K[orpusu] P[rzysposobienia] [i] R[ozmieszczenia]
London.
(drogą służbową)

Sprawa: Nowak Paweł, st[arszy] wachm[istrz] prośba o zwoln[ienie] z P.K.P.R.

W związku z wyrażeniem chęci powrotu do Kraju
celem połączenia się z rodziną, proszę o zwolnienie
mnie z P.K.P.R. i przeniesienie do obozu
repatriacyjnego. –

DOWÓDCA POSTERUNKU

/-/ Nowak Paweł st. wachm.

Oryginał, rękopis, zbiory A. Nowaka, Międzychód. Kopia w posiadaniu autora

Dokument 6. Pismo Prezydium Rady Ministrów do Pawła Nowaka z 9.04.1948 r. w sprawie odmowy przyjęcia do służby państwowej

PREZYDIUM RADY MINISTRÓW
Nr. O-III-24

Warszawa, dnia ^a9 kwietnia^b 194^b8^b r.

Do
Obywatela ^cNowaka Pawła^c
w ^dDrawsku, ul. Wileńska 34
pow. czarnkowski, woj. Poznańskie^d

Niniejszym zawiadamiam Obywatela, że Jego podanie z dnia ^e11 września 1947^e r. w sprawie ponownego zgłoszenia się do służby państwowej w myśl postanowień dekretu z dnia 14 maja 1948 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych (Dz.U.R.P. Nr. 22 poz. 139) Prezydium Rady Ministrów załatwiło odmownie. Ewentualne zaopatrzenie emerytalne przyzna i wymierzy Obywatelowi Państwowy Zakład Emerytalny, dokąd winien Obywatel zwrócić się bezpośrednio i przedłożyć dowody, Stwierdzające nabycie uprawnień emerytalnych.

^f1 zał.^f

KIEROWNIK DZIAŁU SPRAW OSOBOWYCH

/-/

/Mgr Janusz Wieczorek/

Oryginał, maszynopis, zbiory A. Nowaka, Międzychód. Kopia w posiadaniu autora.

^{a a} Wpisane odręcznie.

^{b b} Wpisane odręcznie.

^{c c} Wpisane odręcznie.

^{d d} Wpisane odręcznie.

^{e e} Wpisane odręcznie.

^{f f} Wpisane odręcznie.

^{g g} Wpisane odręcznie.